

SKY 103 İKTİSAT I

İKTİSAT BİLİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Doç.Dr.Gülbiye Yenimahalleli Yaşar

İKTİSAT BİLİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ (BAŞLANGIÇ)

- Ekonomik düşünce 18. yüzyılda bilim niteliğine kavuşmuş, ancak ekonomi insanoğlu ile doğmuştur.
- Toprağın mülkiyeti, işbölümü, ticaret ve paranın kullanılması ile çağdaş düşüncelere yön veren tartışmalar M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış Plato ve Aristo'ya kadar uzanır.
- Plato – “Cumhuriyet ve Kanunlar” yapıtı
 - Yönetenler (devlet adamları, düşünürler, sanatkarlar ve askerler)
 - Yönetilenler (Zanaatkarlar ve çiftçiler).
- Aristo – “Politika” yapıtı.
 - Yönetenler, (devlet adamları, askerler, hakimler ve din adamları),
 - Yönetilenler (Zanaatkarlar, çiftçiler, işçiler).

Kullanım değeri ile değişim değeri, paranın ikili işlevi (değişim aracı +sermaye biriktirme aracı), ekonominin içeriği (özel mülkiyetin kötü olmadığı insanların onu kötü olarak kullandıkları) üzerine görüşleri ileri sürmüştür.

Bu düşünceleri nedeniyle eski çağların ilk ekonomisti olarak kabul edilebilir.

ORTAÇAĞ (V-XV Yüzyıllar)

- Tarıma ek olarak zanaatçılık ve ticaret gelişmiştir.
- Yunan düşüncesi ve Hıristiyanlığın etkisi altındadır.
 - Yunan düşüncesi tutsaklığı doğal görür, refaha önem vermez
 - Hıristiyanlık tutsaklığı ve köleliği kabul etmez. “insanlar kardeştir”
- Romalı hukukçulara göre özel mülkiyet korunmalı, sözleşme özgürlüğü yasal güvence altına alınmalıdır. Bu düşünce kapitalizmin yasal doktrininin ve kurumlarının esasını oluşturmuştur.
- Toplumlar iki sınıfa ayrılır:
 - Feodal soylular (toprağın mülkiyetine sahip)
 - Serfler (toprak sahiplerine bağılı olarak toprakta çalışır).
- Ortaçağın maddi serveti:
 - Roma'daki papalık serveti (haçlı seferleri ile oluşturulmuştur),
 - Şövalye rejiminin topladığı servetler,
 - Fransa ve İngiltere'nin krallık hazineleri,
 - Feodal soyluluğun en yüksek dereceleri,
 - Önemli ticaret merkezlerinin kent fonları.

ORTAÇAĞ (V-XV Yüzyıllar)

- İnsanlar eşit değil, çalışma toplumdaki statüye göre ayarlanmış.
- Kilise toplumda önemli bir role sahip
 - (Devlet işlerine müdahale, insanlar arası ilişkileri belirleme).
- Feodal toplum ile kilise arasında bir uyum kurulmuştu.
- Daha sonra Hıristiyanlık ve Kanonist doktrin çatışması.
 - Hıristiyanlık dünya nimetlerine önem vermez, zengin olmak için ticaret peşinde koşulmasını yasaklar.
 - Saint Thomas d'Aquin'e göre mülkiyet kısıtlanmaz bir hak değildir. Mülkün kullanılması toplum yararı gözetilerek kısıtlanabilir.
 - Saint Thomas'a göre ticaret, mükemmel olmayan bir dünyada kaçınılmaz bir kötülüktür. "Doğru" ve "adil" ticaret meşrudur. Paranın ödünç verilmesi karşısında faiz talep etmek doğru olmayan bir harekettir.
 - Kanonistler ise Aristo'nun etkisi altında kalmıştır ve bazen sömürüyü arttıran ekonomik faaliyetler ile sefalet karşısında ilgisiz kalmayı doğal görür.

MERKANTİLİST DÜŞÜNCE

- Kapitalist sistemi doğuran düşüncedir.
- XV. Yüzyılda başlayan Yeniçağ'ın bilimsel yaklaşımı yön vermiştir.
- Ortaçağı sona erdiren nedenler:
 - Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması (1453)
 - Matbaanın icadı
 - Feodal beyliklerin yerini ulus devletin alması
 - Kilisenin devlet işlerine müdahalesinin azalması
 - Metafizik düşüncenin yerini bilimsel düşüncenin alması
- Tarıma ve zanaata dayalı ekonominin yerini gittikçe genişleyen ve önem kazanan ticaret alır. Coğrafi keşifler ticareti arttırır. Üretim yöntemlerinde yenilikler belirir. Yani ticaret kapitalizmi doğar. Bu bir anlamda ilkel sınaı kapitalizmi demektir.
 - İşveren hammadde sağlayarak zanaat erbabını evlerinde kendi hesabına çalıştırmaktadır.
 - Ortaçağın bağımsız, kendi hesabına çalışan ustası da başkası hesabına ve ücretle çalışmaya başlar.

MERKANTİLİST DÜŞÜNCE

- Merkantilist düşünce:
 - Para, faiz, dış ticaret, devletin ekonomik yaşantıya karışimleri, koruyucu ekonomik politika, sömürgecilik ve büyük pazarlarla ilgili olarak yeni görüşler ortaya koymuştur.
 - Jean Bodin (1530-96), 1569 yılında paranın değeri ve fiyatların yükselmesi ile ilgili ilginç görüşler ileri sürmüştür. O'na göre, fiyatların yükselmesi; altın ve gümüşün bolluğundan, tekelci uygulamalardan, ihracat nedeniyle ortaya çıkan azalmalardan, kral ve soyluların lükslerinden ve paranın içindeki değerli maden miktarlarının eksilmesinden doğmaktadır.
 - Ulusların zenginliğini, elde bulundurulmuş altın ve gümüş gibi değerli madenlerin çokluğuna bağlamaktadır. Bu değerli madenlerden yapılmış olan para, her ulusun zenginliğinin ve refahının başlıca koşuludur.
 - İhracat arttırılmalı, ithalat kısıtlanmalıdır.
 - Bu durum devletin ekonomik yaşama müdahalesi ile mümkündür.

FİZYOKRATLAR

- XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan fizyokrat okul ekonomi biliminin öncülü kabul edilmektedir.
- Fizyokrasi: Doğal düzen.
- Öncüsü: Dr.François Quesnay (1694-1774).
- Fizyokrat okulun düşünce sistemi:
 - **Doğal Düzen:** İnsanların var olmaları için Tanrının koymuş olduğu düzendir. Görevimiz, bu Tanrısal düzeni anlamak ve yaşantımızı bu düzene uydurmaktır.
 - **Net Hasıla:** Üretici olan, net hasıla yaratan tarımsal çalışmalardır. Sanayi, ticaret, sanat, devlet yönetimi üretken olmayan faaliyetlerdir. Üretim= toprakta çalışan sınıfın tüketimi+toprağın ekilip biçilmesine harcanan değer. Net hasıla, harcanan ile üretilen arasındaki farktan doğar. Net hasılayı sağlayan da emeğin verimi ile birlikte doğadır.
 - **Servetin Dolaşımı:** Dağılım konusunda ilk kez bir sentez yapmaya çalışan düşünürlerdir. Quesnay'e göre toplumda üç sosyal sınıf vardır: a) üretici sınıf (çiftçiler), b) toprak sahipleri ve soylular, c) Tüccarlar, sanayiciler, serbest meslek sahipleri.
 - **Devletin Görevi:** Devletin ekonomik ve sosyal yaşantıya müdahalesi gereksizdir. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler".
 - Devletin görevi, hükümdarın veya kralın kişiliğinde, kutsal sayılan mülkiyeti korumak, genel eğitimi sağlamak, adaleti kurmak, yol ve bayındırlık işlerini görmektir.

LIBERAL DÜŞÜNCE

- Adam Smith, 1776, “Ulusların Servetinin Mahiyeti ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma” yapıtı ile ekonomi biliminin kurucusudur. Ayrıca liberal düşünceyi başlatan kişi olarak kabul edilmektedir.
 - Liberal düşünce ile kapitalist sistem moral ve ahlaksal temeline ve dayanağına ulaşmıştır.
- XVIII Yüzyılın ikinci yarısı birkaç büyük olaya tanık olmuştur:
 - Sanayi Devrimi
 - ABD’nin Bağımsızlık Beyannamesi
 - Fransız Devrimi
- David Ricardo ve Thomas Robert Malthus bu düşünceyi tamamlamışlar ve liberal düşünceye bir okul niteliği (liberal veya klasik okul) kazandırmışlardır.
 - (Fransa’da Frederic Bastiat ve J.B.Say).

LIBERAL DÜŞÜNCE

- Liberal (Klasik) Okul:
 - Kapitalist sistemin işleyişinin ilkelerini ortaya koymuştur.
 - Her sosyal olayın bir yasası bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.
 - Ekonomik artının, fazla yalnız ticaret veya tarım alanında değil her alanda söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.
 - Sanayi Devrimi klasik okulu böyle bir düşünceye doğal olarak götürmüştür.
 - Doğal düzeni, durumu ve doğal yasaları kabul etmişler, bunların iyiliğine, kendi işleyişine bırakılmaları gerektiğine inanmışlardır.
 - Klasik okul da fizyokratlar gibi devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini yararsız, anlamsız ve hatta zararlı bulmuşlardır. Bu düşünce daha sonra en çok tartışılacak görüş olmuştur.

LİBERAL DÜŞÜNCE

Adam Smith'in nitelikleri ve ekonomik düşünceleri:

Klasik Okul'un kurucusudur.

- a) Ulusların Serveti kitabı açık, çok güzel ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır.
- b) Hocası Francis Hutschison'un "Moral Filozofi Sistemleri" kitabından, fizyokratlardan ve çağının düşünürlerinde yararlanmış olmasına rağmen kendine özgü kalmasını bilmiştir.
- c) Adam Smith ile birlikte ekonomik düşünceler bir bilim durumuna gelmiştir.

Ulusların Serveti kitabı beş bölümden oluşmuştur: Üretim, dağılım, değişim, muhtelif ülkeler tarafından çeşitli zamanlarda izlenen ekonomik politikalar ve kamu maliyesi.

Bir ulusun serveti, toprağın ve toplumun bir yıllık üretimidir. Bu üretimde emek birinci derecede rol sahibidir. Değerin kökenini araştırmıştır. Yaratılan değer birikmesi ve sermayeye dönüşmesi ve nihayet dağılım düşüncesi ile sermaye ve dağılım kuramını ortaya koymuştur.

LIBERAL DÜŞÜNCE

- **Değer Kuramı:** Emegi değer ve dolayısıyla servetin gerçek kaynağı olarak kabul etmiştir. Bir ulusun gereksinimlerini karşılamak için her yıl tükettiği malları yaratan o milletin yıllık emegidir. Doğal kaynakları ve sermayeyi küçümsememiş, ancak fizyokratlardan farklı olarak her yıl tüketilen malların doğal güçler değil, insan çalışması tarafından yaratıldığı olgusu üzerinde ısrar etmiştir. Çünkü insan emegi olmaksızın doğal kaynaklar yararsız kalmaya mahkumdur.
- Malın kullanım ve değişim değerlerini tanımlamıştır. Kullanım değeri, bir malın kullanımından elde edilen doyum, değişim değeri bir malın başka mallara nazaran değeridir.
- Ücret, kar ve rant toplumun çeşitli sınıflarının yalnız bir geliri değil, değişimi mümkün kılan değer üç öznel kaynağıdır.
 - Adam Smith'in değer kuramı açık ve kesin olmadığı gibi çelişkilidir. Ancak değer açıklığa kavuşturulmasında önemli bir adımdır.
- **Sermaye ve Dağılım Kuramı:** Ulusların zenginliğini sağlamada sermayeden daha önemli bir etken mevcut değildir. Net hasıla yalnız emeğin sayısı ve emeğin üretici güçlerini arttırmakla çoğaltılabilir. Ancak emeğin sayısı fazla çoğaltılamaz. Buna karşılık makinelerde yapılacak bir değişiklik veya makinelerin sayısını çoğaltmak bir ulusun servetini arttırır. Sermayenin önemi de buradan gelir.

LIBERAL DÜŞÜNCE

- **Ekonomik Özgürlük:** Fizyokratların “bırakınız yapınlar” düşüncesi Adam Smith ile devam etmiştir.
- Bu düşünceye göre, devlet ekonomik yaşantıya karışmaktan, müdahale etmekten kesin olarak kaçınmalı ve karışımlarını en alt düzeye indirmelidir. Çünkü herkes kendi çıkarını daha iyi izleyeceğinden, ekonomik yaşantı kişisel çıkar ilkesine uygun olarak kendiliğinden yürür. “Görünmeyen el prensibi”.
 - Kişisel çıkar toplumun yalnız ekonomik omurgasını yaratmak ve devam ettirmekle kalmaz, bir ulusun servete ve refaha doğru yönelmesini sağlar.
- Ancak Adam Smith’in bireyciliği gözü kapalı bir bireycilik değildir. Girişimcilerin çoğu zaman toplum çıkarına aykırı hareket edeceğini kabul etmiştir. Bu nedenler özel girişimin topluma yararlı olması için iki koşul gereklidir.
 - Girişimcinin yalnızca kişisel çıkar ile hareket etmemesi
 - Böyle hareket eden girişimcinin rekabet yoluyla dizginlenmesi.

LIBERAL DÜŞÜNCE

- **David Ricardo:** Klasik okulun en önemli temsilcisidir.
 - Soyut bir iktisatçı ve kuramcıdır.
 - Çetrefil bir yazı dili kullanmıştır.
 - Adam Smith'in üzerinde fazla durmadığı değer, rant gibi konuları geniş ölçüde tartışmıştır.
 - Bazı düşüncelerinin sosyalist kurama temel teşkil etmiş olması, onun ya toptan kabul yada reddedilmesine yol açmıştır.
 - Ekonomi bilimi ile ilgili düşünceleri 1817 yılında yayınlamış olduğu "Siyasal Ekonominin İlkeleri ve Vergilendirme" yapıtında yer almaktadır. 1810 yılında "Altın ve Gümüşün Yüksek Fiyatı" adlı bir yapıtı da önemlidir.
 - Değer, dağılım ve rant kuramı ile büyük bir başarıya ulaşmış ve ekonomi biliminin ilk büyük yapımcılarından ikincisi olmuştur.
 - O'na göre ekonomi bilimi, üretimin, üretime katılanlar arasında bölüşülmesini belirleyen yasaları araştıran bir bilimdir.

LİBERAL DÜŞÜNCE

- **Değer Kuramı:** Değişim ve kullanım değeri kavramlarını kabul eder. Yarar değer ölçüsü olmamakla beraber, bir malın değişim değerine sahip olması yararlı olması koşuluna bağlıdır. Her malın bir yararı vardır ve değişim değeri iki kaynaktan doğar:

a) azlık-çokluk derecesi

b) malı elde etmek için gerekli olan emek.

Değer kuramı içinde biriktirilmiş, sermaye haline gelmiş emek de söz konusudur. Değer, biriktirilmiş emek, eski ve yeni emek miktarı tarafından belirlenir. Şimdiki emeğin pazardaki fiyatı ücret, sermayenin kar olduğuna göre saf emek değer teorisinden uzaklaşmış, üretim maliyeti kuramına yaklaşmıştır. Ancak, birçok tereddüte karşın dünyaya değeri emeğe bağlayan bir kuram sunmuş ve bunu Adam Smith'e göre daha mantıksal bir görüş içinde ele almıştır.

- **Ücret Kuramı:** Geniş tartışmalara yol açmıştır. Emek de herhangi bir maldır ve değeri de öteki mallar gibi belirlenmelidir. Emeğin doğal fiyatı, işçinin yaşamasını ve kuşağını sürdürmesini olanaklı kılan fiyattır. Bu anlamdaki bir ücret, fizyolojik olarak yaşamaya devam edebilecek bir ücrettir. Ücret düzeyinin sürekli ve sağlam bir iyileşmeye doğru gitmesi, ancak gittikçe artan bir talep yolu ile mümkündür. Bu da sermaye birikimine bağlıdır.

LIBERAL DÜŞÜNCE

- **Rant Kuramı:** Salt rant mevcut değildir. Rant, verimli toprakların azlığına bağlıdır. Bu nedenle rant servetin değil, değerlerin bir yaratığıdır. Şöyle ki:
 - Toprakların verimi farklı olduğu için tarımsal üretimin maliyetleri de farklı olacaktır. Ancak elde edilen üretimin fiyatı en yüksek maliyeti karşılayacak düzeyde olmalıdır. Aksi halde kimse maliyetin altında bir fiyatla üretime devam etmez. En kötü toprağın üretimi ancak maliyetini karşılayacağından, maliyet fiyata eşit olacaktır. İşte bu durum rantı yaratmaktadır. Çünkü piyasa fiyatını en kötü toprağın maliyeti belirlemektedir. Verimli toprak sahipleri de ürünlerini piyasa fiyatından satacağından maliyetlerinin üstünde bir fiyat elde edeceklerdir. İşte maliyetler ile fiyat arasındaki bu fark, toprak sahiplerinin sağlamış olduğu ranttır.

LİBERAL DÜŞÜNCE

- **Gelirin Dağılımı:** Ücret, kar ve rant sahiplerinin çıkarları çatışmaktadır. Çünkü örneğin ücret ve kar ters orantılıdır. O halde kapitalistin ve emekçinin çıkarları uyumlu değildir. Ücretin artması ancak işçinin yaşaması için gerekli olan malların fiyatlarının artışı sonucu olabilir. Bu da gerçek bir ücret artışı değildir. Nüfus artışı ile birlikte az verimli toprakların üretime açılması fiyatları ve dolayısıyla ücretleri arttıracaktır. Özetle:

a) ücret sayısal olarak artsa bile gerçek olarak artmayacaktır

b) kapitalistin karı azalacaktır

c) toprak sahibinin rantı sürekli olarak artacaktır.

Şu halde toprak sahiplerinin çıkarları hem işçi hem de kapitalistlerin çıkarları ile çatışmaktadır.

Ricardo'nun bu düşünceleri karşısında çıkarların uyumundan söz edip Smith'in iyimserliğini paylaşmak kolay değildir.

Bu çıkar çatışmasını görmesine rağmen, devlet müdahaleciliğini kabul etmemiştir. Ücret düzeyinin serbest olarak rekabetçi piyasa mekanizması ile belirlenmesini gerektiğine inanmıştır. Mantıkçı Ricardo burada bir tutarsızlık içindedir.

Genel olarak gelir dağılımı konusundaki düşünceleri sınıf savaşlarının tohumlarını taşımaktadır.

Çalışmalarında birçok düşünce akımının kökleri bulunmaktadır. Örneğin değeri emeğe bağlayan kuramı Marx'a ve öteki sosyalistlere bütün üretimi emeğe maletmek düşüncesini vermiştir.

LIBERAL DÜŞÜNCE

- Thomas Robert Malthus:

- 1798, “Nüfus Üzerine Bir Deneme” adlı yapıtında nüfus artışı karşısında toplumun yaşamını iyileştirmenin olanaksızlığından söz eder. Nüfus artışlarının önüne ahlaksal bir engel konabilir. Bu da evlenmelerin kişinin kendi isteği ile sınırlandırılmasıdır.

- **Nüfus ve Besin Maddeleri Kuramı:**Nüfus geometrik, besin maddeleri de aritmetik bir şekilde artmaktadır. Her 25 yıllık artış şöyledir:

Nüfus 1 2 4 8 16 32 64 128 256

Besin mad. 1 2 3 4 5 6 7 8 9

Çözüm: Evlenmeleri bir yerde kısıtlamak ve durdurmaştır. Evlenenler de çocuk sayısını kısıtlayacaktır. Bugün de geçerli olan bir teori ortaya atmış olmasına rağmen, servetin ve gelirin adil bölüşümünü içeren madalyonun diğer yüzünü görememiştir. Bu durum kuramın değeri ve geçerliliğini zayıflatmaktadır.

- **Rant Kuramı:** “Rantın mahiyeti ve gelişimi üzerine bir araştırma”. Toprağa yapılan bir birim fazla yatırımın bir birim fazla üretim sağlamadığını (azalan verim kanunu), bunun sonucu olarak da daha az verimli toprakların giderek işletmeye açılması gereğinin doğacağını belirtmektedir. Ricardo'nun rant kuramından farklı değildir.

KARIŞIMCI DÜŞÜNCELER

- Ütopyacı ve bilimsel sosyalistler
- I.Dünya Savaşı
 - Yeni sorunlar, yeni çözüm yolları ve yöntemleri gerektirmekte idi.
 - Alışılan uluslararası ticaret yollarının değişmiş olması, savaşın para sistemine getirdiği karışıklık, savaş tazminatları, 1929 büyük bunalımı, savaş sonrasında yeni doğan ülkelerdeki ekonomik ulusalcılık.
- Alfred Marshall (1842-1924) Yeni Klasik Düşünce
- John Maynard Keynes (1883-1946):
 - 1936, “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi”
 - a) Kurama Giriş:
 - a) Rekabetin mevcut olduğu bir ekonomik yapıyı esas almıştır.
 - b) Üretici en çok kar, kazanç sağlamak amacıyla hareket etmelidir.
 - c) Ekonomik yaşantı bir ölçüde statik, değişmeyen ve gelişmeyen bir yaşantıdır.
 - d) Marksçı kuramı reddetmiş, kapitalist sistemin esaslarının devam edebileceğine inanmıştır. Ancak yararlı reformların zamanında yapılması gerektiğini ileri sürmüştü ve devlete ekonomik ve sosyal yaşantıya karışım hakkı tanımıştır.

KARIŞIMCI DÜŞÜNCELER

• Keynesçi düşüncenin başlıca özellikleri:

- Ekonomik doktrini makro ekonomi esasından hareket etmelidir.
 - Dolayısıyla söz konusu ekonomik yaşantı toplam arz, toplam istihdam, toplam ulusal hasıla ve toplam taleptir.
- Toplam talebe özel bir önem vermiştir.
 - Özel kişilerin tüketim talepleri, hükümetin talebi ve yatırım talepleri.
- Tam istihdam durumu , zorunlu olarak bir dengeyi ifade etmez. Eksik istihdam durumunda da denge söz konusudur.
- Eksik istihdam, eksik talep ve eksik üretim durumlarında devlet müdahalesi yoluyla kimi önlemler alınabilir.
- Toplam efektif talep, tam istihdam ve toplam üretim düzeylerine para ile etkili bir şekilde müdahale edilebilir.

Toplam Talep= Tüketim + yatırım + hükümet harcamaları

Gelir= Yatırım + Tüketim

Yaygın ve sürekli bir işsizlik kapitalist sistem için en büyük tehlikedir.

Bu nedenle HÜKÜMET MÜDAHALESİ gereklidir.

LİBERALCİLİĞİN GERİ DÖNÜŞÜ (NEOLİBERALİZM)

- Son çeyrek yüzyıla neoliberalizm hakim
 - Ekonomik büyüme her derde deva
 - Serbest piyasa ekonomik büyümenin en geçerli yolu

Neoliberalizm

- 1974-75'te yaşanan ekonomik krizle başladı
- 1980'li yılların sonunda Sovyet blokunun dağılmasıyla gelişti
- 1979 yılında Britanya'da Margaret Thatcher'in,
- 1981 yılında ABD'de Ronald Reagan'ın benimsediği neoliberal ekonomi politikaları ile gündeme geldi.
- 1990'lı yıllara ulaşıldığında tartışmasız bir kabulle bir dogma haline geldi
- 2008-2009 ekonomik krizi öncesinde ciddi bir yara aldı.

• Kapitalizmin neoliberalizmden önceki iki farklı evresi

- **Klasik sömürgecilik dönemi:**
- Sanayi Devrimi ile birlikte 19.yüzyılda doğarak yayılan, sermayenin yoğunlaşması ile ortaya çıkan dev boyutlu tekelci şirketlerin uluslararası alanda yarattığı keskin bir rekabet ve yeryüzünü paylaşma dönemidir.
- **İkinci evre,**
- 1929'da başlayan derin ekonomik kriz,
- Ekim Devrimi'nin ürünü genç Sovyet Devleti'nin varlığı
- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan

KAYNAKLAR

- Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Jim Stanford, **Herkes İçin İktisat**, Yordam Kitap, 2009.